
„Kisebb fasizmusok”

A Milánói Tudományegyetem nyugalmazott professzora, a neves és népszerű *Giorgio Galli* írt előszót egykori tanítványa, *Marco Fraquelli A többi duce. Az európai fasizmusok a két világháború között (Altri duci. I fascismi europei tra le due guerre)* című könyvéhez. A vaskos kötet tartalmát talán úgy lehetne a legtömörebben meghatározni: összehasonlító fasizmus-kutatás. Mármost a két világháború közötti „kisebb fasizmusoké” (23. o.). Kiseb-beké, természetesen, a két nagyhoz: Mussolini és Hitler rezsimjéhez képest, melyek példaképeik és támogatóik voltak, esetenként uraik is lettek. A nagy és a kis „testvérek” kapcsolatát illetően Fraquelli értekezése alaptézisként fogalmazza meg bevezetőjében „kétfrontos” vitáját mind azzal a jobboldali koncepcióval, amely a helyi-nemzeti fasizmusokat a bolsevizmusra adott autokton reakcióknak tekinti, mind azon baloldali értelmezéssel, mely „a kisebb fasizmusokat mint a náci-fasizmus egyszerű exportálását intézi el” (30–31. o.).

A könyv vezérmotívumát és terjedelmi túlsúlyát huszonkilenc (olasz) betűrendi sorrendbe rendezett „kisebb fasizmus” – az albán, az osztrák, a balti, a belga, a bolgár, a cseh, a horvát, a dán, a finn, a francia, a görög, az angol, az ír, az izlandi, a jugoszláv, a luxemburgi, a macedón, a norvég, a holland, a lengyel, a portugál, a román, az orosz, a szlovák, a szlovén, a spanyol, a svéd, a svájci és a magyar – „portrévázlata”, tömör történeti összefoglalása adja. Sokakra nyilván már maga a tényanyag az újdonság erejével hat: a történelmet ismerő művelt olvasók sem biztos, hogy hallottak eddig arról, hogy Izlandon, Luxemburgban, Macedóniában, Szlovéniában, Svédországban, Svájcban is tevékenykedtek fasiszta pártok, mozgalmak.

A monográfus azért adta a svéd fejezetnek a *Férfiak, akik gyűlölik a demokráciát* címet, mert így akart emlékeztetni *Stieg Larsson* kultuszkönyvének, a *Millennium*-trilógia első regényének eredeti címére (*Férfiak, akik gyűlölik a nőket*), melyből a globális olvasóközönség először értesült arról, hogy a skandináv demokratikus mintaállamban is létezett fasizmus. Mint „marginális” politikai formáció, nem mint államhatalmi rendszer, mert

Svédország, parlamentáris, jogállami, demokratikus hagyományainak és intézményrendszerének köszönhetően, ellen tudott állni a szélsőjobb ferőtőzésnek (463–479. o.). Izlandon is hasonló volt a helyzet, tetézve azzal, hogy antiszemita programmal nem lehetett sokra menni olyan országban, ahol elenyészően kis számban éltek zsidó emberek (254–266. o.). A legnagyobb példát azonban Nagy-Britannia kínálta a régi liberális tradícióknak „a fasiszta propaganda általi sebezhetetlenségére”; olyannyira, hogy Anglia a Mussolini-rajongó Oswald Mosley feketeinges pártvezért a háború végén kiengedte börtönéből mint teljesen veszélytelen figurát (223–237. o.).

Szintén általánosabb érvényű tanulsággal szolgál azon jobboldali diktatúrák példája, melyek, noha maguk is fasisztoid vonásokat mutattak, a nyíltan-programszerűen fasiszta pártokat-formációkat beolvasztották, betiltották vagy másképp lehetetlenítették el: Franco Spanyolországa (445–462. o.) és Salazar Portugáliája (356–373. o.) példázza ezt legszemléletesebben. A spanyol Falange számára még a faszizmus is túl modern volt: a középkort restaurálni kívánó „katolikus és lovagi” fanatizmus még Rousseau felvilágosodás-kori liberális-demokratikus kontraktualizmusát is mint aktuális veszedelmet, eleven főellenséget bélyegezte meg, utasította el, sőt, *A társadalmi szerződés* filozófusát tekintették az államhatalmat legyengítő „laikus és racionalista elfajulás elsősorú okozójának” (455. o.). Oliveira Salazarnak pedig azzal (is) sikerült „a legtartósabb diktatúrát” létrehoznia, hogy „katolikus-militarista diktatúrája” (dittatura cattomilitare) Mussolinit csodálta bár, ámde rezsimjét nem importálta, „imperializmusát” meghagyta propagandának, nem fordította le háborús gyakorlatra (356–373. o.). A román példa e sorban a legextrémebb: Corneliu Zelea Codreanu (a „Capitanu”) a legelvontabb miszticizmust (és politikai programnélküliséget) a legvéresebb bűnözéssel, „szörnyű erőszakkal” (egyebek között saját kezű gyilkosságokkal) párosító Vasgárdáját hasonlóan brutális-vérezgő módszerekkel, mondhatni, legalább annyira ellenségéhez, mint önmagához illő-méltó eszközökkel semmisítette meg Antonescu (a „Conducator”) diktatúrája; a „náci-fasiszta reálpolitika” a vegytiszta, ultraszélsőséges terrorgárdát Hitler beleegyezésével fojtotta vérbe, akinek fontosabb volt egy stabil, „nyugodt” szövetséges, mint egy örült, kiszámíthatatlan elvokon (374–393. o.). Talán Szálasi nyilaskeresztesei is így végezték volna, ha a háborús kényszerpálya helyzetbe nem hozza őket mint végsőként kijátszható lapot egy végletes és végzetes házárdjátékban (vö. 498–516. o.).

Fraquelli kitekint azokra az „új demokráciákra” is, melyek éppen zsenge-gyenge voltak miatt ma sem mentesek a fasiszta nosztalgiáktól és szíréhangoktól: Horvátországban az usztasák és Pavelić (a „Poglavnik”),

Szlovákiában Tiso szerecsenmosdatására történnek meg-megújuló kísérletek (135–155., 411–429. o.). De nem csupán odahaza. Érdekes, hogy a tisói „fekete klérus” rehabilitálásának egyik szószólója ugyanaz a Rino Camilleri, aki Giordano Bruno ellenében az őt máglyán megégető római inkvizíciót is rehabilitálni igyekszik (424–425. o., l. Rino Camilleri: *Storia dell’Inquisizione*, Newton, Roma, 1997, 62–72. o., vö. Madarász Imre: *Két máglya. Savonarola és Giordano Bruno*, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2014, 135–137. o.).

Marco Fraquelli nagyszabású művének vannak vitatható elemei: a megszállott, elnyomott Csehszlovákiát „kollaboráns” országnak minősíti (120–134. o.), Ukrajnát mellőzi, noha „az európai önkéntes nácibarátok közti «elsősülöttségének»” tézisének maga is osztja (397. o.) és hibái: miközben nehéz idegen neveket (izlandiakat, szerbeket, magyarokat is) tökéletes helyesírással közöl, „bakizik” közkeletű nevek, elnevezések, szavak (Edvard Beneš, Ante Pavelić, Alfred Rosenberg, Wehrmacht stb.) írásánál. Mégis hiánypótló, jelentős monográfia.

Marco Fraquelli: *Altri duci. I fascismi europei tra le due guerre*. [A többi duce. Az európai fasizmusok a két világháború között], Mursia, Milano, 2014. 623 o.

Madarász Imre